

Viestintätutkimuksen nykytila Saksassa

Tekijät: Juha Koivisto ja Peter Thomas

Puheenpartena ”yleiskatsauksettomuus”

Useita saksalaista viestintä- ja mediatutkimusta käsitteleviä artikkeleita yhdistää puhe ”yleiskatsauksettomuudesta” (*Unübersichtlichkeit*), jolla halutaan ilmaista vaikeutta muodostaa aiheesta minkäänlaista kokonaiskuvaa. Esimerkiksi Werner Wirth antoi artikkelilleen (2000) otsikon ”Kasvua ja lisääntyvää yleiskatsauksettomuutta”. Edmund Laufin (2002,6) mukaan viestintätutkimusta luonnehtii sellainen ”yleiskatsauksettomuus”, että ”nykyään jopa professorin” on vaikea arvioida alan opintomahdollisuuksien määrää Saksassa. Myös ”kokoomateosten, konferenssijulkaisujen ja monografioiden lisääntyminen on johtanut sellaiseen kirjallisuuden määrään, joka ei ole kenenkään hallittavissa” (ibid., 7). Sama teema toistuu Wolfram Peiserin, Matthias Hastallin ja Wolfgang Donsbachin artikkelissa, jossa he tarkastelevat saksalaisen viestintätutkimuksen ”hyvin yleiskatsauksettomaksi” (2003, 310) muodostunutta tilaa tutkijoille suunnatun kyselytutkimuksen avulla. Preiserin ja kumppaneiden mukaan on syitä, jotka tekevät viestintätutkimuksesta ”laajemman ja hajanaisemman kuin useimmista muista oppiaineista”: tällaisia syitä ovat mm. eri lähestymistapojen erot ja monet tutkimuskohteet – eikä vain eri tiedotusvälineiden mielessä. Näistä eroista huolimatta on ”kehittynyt eräänlainen *Mainstream*”, joka on kyllä ”hyödyllinen professionalisoitumiskehityksen kannalta” mutta joka ”samalla muodostaa keskeisen ongelman” niille, jotka kokevat kuuluvansa vähemmistöön. (ibid., 332)

Kaiken ”yleiskatsauksettomuuden” keskellä myös saksalaista tutkimusta näyttäisivät siis jäsentävän myös jotkin sangen selkeät jakolinjat.

Hierarkkinen yliopistojärjestelmä

Raportissamme kartoitamme sekä saksalaista viestintä- ja mediatutkimusta yhdistäviä että sitä pirstovia tekijöitä. Jollei pirstovana niin ainakin yhtenäisyyttä vähentävänä tekijänä voidaan pitää Saksan luonnetta nimenomaan liittotasavaltana. Se on myös hyvin tärkeä lähtökohta Saksan mediajärjestelmälle, jota tarkastelemme aivan raporttimme alussa. Suomessa tätä saksalaisen yhteiskunnan alueellista jakautumista ei aina oikein osata ottaa huomioon. Tutkimuksen lopussa tulevaisuuden haasteita pohdittaessa käy mm. ilmi, että parin viime vuoden aikan tehtyjen poliittisten ratkaisujen johdosta yliopistojärjestelmän alueellinen eriytyneisyys tulee ilmeisesti voimakkaasti lisääntymään. Suomalaisista lukijoista, jotka ovat tottuneet puheeseen nk. Bolognan-prosessista ja eurooppalaisen korkeakoulutuksen yhdentämisestä, tämä voi tuntua sangen yllättävältä.

Tärkeänä tutkimuksen yhtenäisyyttä ja 'mainsteamin' muodostumista edistävänä tekijänä voidaan puolestaan pitää saksalaisen yliopistojärjestelmän hierarkkisuuutta. Saksassa professoreilla on paljon valtaa suhteissaan sellaisiin ihmisiin, jotka monissa muissa akateemisissa kulttuureissa olisivat paljon itsenäisemmässä tai tasa-arvoisemmassa asemassa. Tämän ilmiön keskeinen jäsentäjä on *habilitaatio*, väitöskirjaa seuraava toinen väitöskirja. Siinä missä Yhdysvalloissa, Isossa-Britanniassa tai Pohjoismaissa tohtorintutkiminto on riittävä muodollinen edellytys myös ylimpiin yliopistovirkoihin, Saksassa periaatteessa vasta *habilitaatio* oikeuttaa ohjaamaan jatko-opiskelijoita. Sitä paitsi "vain habilitoitunutta tutkijaa pidetään itsenäisenä tutkijana ja opettajana" (Majcher 2002, 11) Toisin sanoen tämä merkitsee sitä, että vielä habilitaatioprosessin kestäessä nuoret tutkijat ovat riippuvaisia professoristaan. Humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä nuoret tutkijat joutuvat "elämään henkilökohtaisessa riippuvuussuhteessa hyvinkin nelikymmenvuotiaaksi asti" (Reitz 2002, 365). Brennerin (1993, 331) mukaan habilitaatio ei edistä tieteellistä innovatiivisuutta, joka merkitsee jonkinlaista etäisyyttä suhteessa vallitsevaan ajatteluun, vaan pikemminkin nimenomaan sopeutumista vallitseviin tiederakenteisiin.

Onkin sanottu, että Saksassa elää vielä voimakkaana ajatus yliopistosta "kiltamaisena mestarien ja kisällien yhteisönä – ja habilitaatiosta yksilön varsinaisena "kisällinäytteenä" (Bultmann 1996, 339) Niinpä "jälkikäteen tarkasteltuna pyrkimykset uudistaa saksalaista yliopistolaitosta ovat jääneet suhteellisen laihoiksi. [...] Saksalainen yliopisto on osoittautunut hyvin konservatiiviseksi instituutioksi, jolla on huomattava kyky torjua yliopistojen sisältä tulevat suuretkin muutospaineet" (Göztepe-Çelebi et al. 2002, 9).

Laitosten ja professoreiden laskutapa on myös ydinkysymys?

Sangen yksinkertaiselta kuulostava kysymys saksalaisten alan laitosten ja professoreiden määrästä ei olekaan aivan yksinkertainen. Tilannetta monimutkaistavat esimerkiksi sellaisten uusien nimikkeiden kuin mediapsykologia, mediapedagogiikan, mediasosiologian, mediapolitiikan, mediaestetiikan, mediahistorian, elokuvatutkimuksen, mediatalouden, mediaoikeuden, mediajohtamisen, mediadesignin, mediateknologian, jne. ilmaantuminen. Kysymykseen vastaamisessa voidaan erottaa kaksi päästrategiaa. Ensimmäinen perustuu siihen, että lasketaan mukaan kaikki professuurit, joiden nimikkeessä on selvä kytkentä viestintään tai mediaan. Toinen strategia on pyrkiä tunnistamaan – ja samalla määrittämään ja kanonisoimaan – kaiken institutionaalisen ja käsitteellisen sekavuuden keskellä tietty institutionaalinen "ydin".

Ensimmäistä strategiaa noudattavat Ruhrman et al. (2000). Heidän mukaansa alan opetusta antavien laitosten määrä kaksinkertaistui vuodesta 1987 (26) vuoteen 1997 (52). Samaan aikaan professuurien määrä kasvoi 97:stä lukemaan 204, kun mukaan laskettiin myös suunnitellut uudet professuurit. Lähempi tarkastelu osoitti, että yli puolet professuureista oli määritelty sangen väljästi ("viestintä", "media", "journalismi") ja loppu jakaantui tarkempien nimikkeiden kesken. Visuaaliseen viestintään (elokuva mukaan lukien) liittyviä professuureja oli 11%, mediadesigniin liittyviä 9%, multimediaan liittyviä 7%, jne. Kaiken kaikkiaan kasvu on ollut vaikuttava ja Ruhrmann et al. eivät epäoï puhua viestintä- ja mediatutkimuksen "buumista".

Samantyyppistä strategiaa noudattaa myös Wirth, joka pyrki soveltamaan tilastollista lähestymistapaa uusien professuurien ja laitosten synnyttämään epäselvään tilanteeseen. Saksan tilannetta luonnehtii hänen mukaansa myös se, että ei ole olemassa ”mitään yleisesti jaettua ymmärrystä viestintä- ja mediatieteiden luonteesta” (2000, 37). Wirthin tulosten mukaan näillä aloilla toimii Saksassa 269 professoria. Kuitenkin yli kolmanneksella (34%) laitoksista on vain yksi professuuri ja 22%:lla vain kaksi professuuria. Vain viidellä laitoksella on enemmän kuin 10 professuuria: niistä suurin on *Hochschule für Film und Fernsehen* Postdamissa, sitten tulevat *Kunsthochschule für Medien* Kölnissä, *Hochschule für Film und Fernsehen* Münchenissä, *Frei Universität Berlin* ja *Universität Leipzig*.

Meyen puolestaan noudattaa hyvin toisenlaista strategiaa tutkiessaan sitä, mistä alan professorit rekrytoidaan. Hän haluaa tietää, ”olisiko havaittavissa tendenssi kohti yhtenäistä ja järjestelmällistä koulutusta, joka olisi omiaan johtamaan yhteiseen ammatilliseen identiteettiin ja yhteisiin arvostuksiin” (2004, 195). Hän hylkää edellä esitellyn Ruhrmannin ja kumppaneiden lähestymistavan, sillä heidän ”väljä tapansa ymmärtää viestintätiede ei näytä mielekkäältä käsillä olevan tiedonintressin kannalta, sillä siitä seuraisi, että alan edustajat olisivat rakenteeltaan heterogeeninen ryhmä”. Niinpä hän haluaa keskittyä oppialan ”ytimeen”, vaikkakin myöntää olevan vaikeata määrittää, mikä se oikeastaan olisi ja mitä siihen kuuluisi, mielipiteet kun aiheesta vaihtelevat. Hän päättää ottaa lähtökohdakseen *Publizistik*-lehden julkaisua tukevat laitokset ja erinäisten lisäysten ja poistojen (jotka suuntautuivat ”lähinnä esteettisesti, pedagogisesti, filosofisesti, tai politologisesti painottuneisiin tarjokkaisiin”) jälkeen hän päätyy 25:een laitokseen ja niiden 85:een professoriin. (ibid., 197) Hänen näitä professoreita koskevat tuloksensa voidaan koota seuraavalla sivulla olevaan saksalaisia viestintätieteen professoreita koskevaan taulukkoon.

Yliopistojen ja niiden laitosten suhteen Meyenin strategialla koottu lista näyttää hyvin erilaiselta kuin väljiä kriteereitä noudattamalla kootut tarkastelut. Hänellä kärkeen eli ”ytimeen” sijoittuvat Mainz, Berlin, München ja Münster, jotka ovat tässä järjestyksessä myös tärkeimpiä uusien, alan sisältä rekrytoitavien viestintätieteen professoreiden kasvattajia. Tässä riittääkin työsarkaa, sillä taulukosta käy ilmi, että Meyenin hyvin rajatussakin kohdejoukossa vain kolmannes viestintätieteen professoreista on itse opiskellut viestintää yliopistollisena pääaineenaan.

Mainstream ja muut

Kuten myös edelliset esimerkit laitosten ja professoreiden erilaista laskutavoista kertovat, Saksassa jakolinjat kulkevat institutionaalisesti erinomaisen vankan aseman saaneen ja hyvin empiirisesti suuntautuneen *mainstreamin* ja sen ulkopuolelle jäävien tutkimussuuntausten välillä. Tosin raportissamme esitetyt tulokset ja vertailut osoittavat, että marginaaliin passitettu ei aina olekaan niin marginaalista kuin mitä usein oletetaan. Tämä tutkimuskentän jakolinja heijastuu kiinnostavasti myös käsitteiden käytössä, jossa paikallisista kiistoista tietämätön suomalainen voi haksahda pahoihinkin viestintäongelmiin: viestintätiede (*Kommunikationswissenschaft*) on yleistynyt nimi tälle pääsuuntaukselle kun sen sijaan mediatiede (*Medienwissenschaft*) liitetään yleensä tätä pääsuuntausta haastavaan humanististen tieteiden (kirjallisuustiede, kielitiede, elokuvatutkimus, kuvantutkimus) pohjalta nousevaan tutkimukseen. Myös tutkijat ovat järjestäytyneet kahteen osin kilpailevaan järjestöön, joiden nimissä tämä kyseinen ero näkyy. Haastajia ovat myös kulttuurintutkimus ja feministinen tutkimus, mutta niiden asema on etenkin institutionaalisesti sängen marginaalinen.

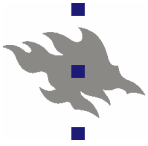

Ulkomailla helposti oletetaan, että Saksassa olisi vahva mediatutkimuksen perinne, joka nojaisi nk. Frankfurtin koulukunnan Kriittiseen teoriaan. Kiinnostavaa kyllä, tällaista suuntautumista ei vakiintuneen viestintätieteen (kuten ei myöskään mediatieteen) piiristä juurikaan löydy. Muutenkin ulkomailla viestintäalan tutkijoiden kiinnostusta herättävät saksalaiset teoreettiset ajatukset ja sovellutukset näyttävät tulevan lähinnä varsinaisen saksalaisen viestintätutkimuksen *mainstreamin* ulkopuolelta.

Kapeasti rajatun viestintätieteen professorit Saksassa

	1950	1970	1990	2002
Professoreita	3	7	54	85
-naisia	0	1	7	14
-habilitoituneita	33% (3)	57% (7)	51,9% (52)	57,8% (83)
-käytännön mediakokemusta	66% (3)	86% (7)	36,7% (49)	33,7% (83)
Väittelyikä	23,6 (3)	27,7 (7)	30,0 (50)	30,7 (77)
Habilitaatioikä	38 (1)	34,5 (4)	37,0 (27)	38,9 (48)
Habilitaation ja professuurin välinen odotusaika	5 (1)	10,75 (4)	2,9 (27)	2,8 (48)
Ikä ensimmäiseen professuuriin astuttaessa	46 (3)	45 (7)	40,4 (52)	41,5 (79)
	(3)	(7)	(54)	(85)
Pääaine		4	20	27
-Viestintätiede			9	9
-Taloustiede	1		10	16
-Kielitieteet		1	5	3
-Lakitiede	2	1	4	2
-Historia		1	2	8
-Sosiologia			2	6
-Psykologia			1	7
-Politologia			1	7
-muu				

(pohjana Meyen 2004, 199)

Naistutkijat ja *Doktorvaterit*

Saksassa työn ja perhe-elämän yhdistäminen on ongelma, joka haittaa naisten akateemista uraa. Länsi-Saksassa oli toisin kuin monissa muissa maissa pitkään vallalla ajatus miehisestä perheen elättäjistä ja kotia ja lapsia hoitavasta kotirouvasta. Yhä nykyään tämän vaikutus näkyy esimerkiksi vähäisinä päivähoitopaikkoina. Naisten osuus korkeakoulutuksessa ja akateemisilla työmarkkinoilla onkin ollut Saksassa yksi Euroopan alhaisimpia.

Nykyään kuitenkin laitoksesta riippuen 60-75% uusista viestintä- ja mediatieteiden opiskelijoista on naisia, valmistuneista heitä oli keskimäärin 64%. Alan väitöskirjoissa naisten osuus on kohonnut 41%:iin ja habilitaatioista osuus on ilmeisesti jo liki kolmannes.

Prommerin ja kumppaneiden tutkimus (2006) osoittaa, että alan nuorten naistutkijoiden työehdot ovat eräissä suhteissa heikkomat kuin nuorilla miestutkijoilla. Miehillä on useammin (39%) kokopäivätyö verrattuna naisiin (29%). Heidän työsuhteensa ovat myös keskimäärin pidempiä kuin naisilla: 58%:lla miehistä oli yli kaksivuotinen työsopimus, kun naisista tällainen oli vain 45%:lla. Kolmannes naisista kokee tulleensa vahvasti (14%) tai jossain määrin (18%) syrjityksi.

Useimmissa tapauksissa nuorten miestutkijoiden lapsia hoitavat päivisin heidän kumppaninsa (71%). Naistutkijoiden on pääosin (69%) ollut löydettävä joku toinen ratkaisu: päiväkotia, isovanhemmat tai lapsenvahti. Miespuoliset ja naispuoliset jatko-opiskelijat erottautuivatkin selvästi kysyttäessä sitä, minkälaisen esteitä he näkevät professuurin saavuttamisen tiellä:

	naiset	miehet
liian pieni mahdollisuus ylipäätään saada professuuri	66%	46%
liian jäykkä yliopistohierarkia	64%	46%
liian pitkä uranluonti	54%	39%
ei sovi yhteen perheen ja lasten kanssa	45%	24%
edellyttäisi yksityiselämän uhraamista	43%	24%
liian suuri työtaakka yliopistoissa	36%	17%

(pohjana Prommer et al. 2006, 84)

Neljää viidestä naispuolisesta jatko-opiskelijasta ohjaa miepuolinen professori eli *Doktorvater* ("tohtori-isä"). Naispuoliset jatko-opiskelijat arvostelivat heitä selvästi enemmän kuin heidän naispuolisia professorikollegoitaan puuttuvasta tuesta eritoten verkottumisessa ja urasuunnittelussa. (ibid., 80-82).

Viitattu kirjallisuus

Brenner, Peter J. (1993), Habilitation als Sozialisation. In Peter J. Brenner (Hg.): *Geist, Geld und Wissenschaft. Arbeits- und Darstellungsformen der Literaturwissenschaft*. Suhrkamp; Frankfurt/M., 318-356.

Bultmann, Torsten (1996), Die Standortgerechte Dienstleistungshochschule. *PROKLA* 104, Vol. 26, Nr. 3, 329-355.

Göztepe-Çelebi, Ece; Stallmann, Freia; Zimmer, Annette (2002), Looking back: Higher Education Reform in Germany. *German Policy Studies/Politikfeldanalyse*, Vol. 2 Issue 3.

Lauf, Edmund (2002), Selbstbeobachtung erwünscht. Plädoyer für eine umfassende Evaluation des Faches. *Aviso* Nr. 29, 6-8.

Majcher, Agnieszka (2002), Gender Inequality in German Academia and Strategies for Change. *German Policy Studies/Politikfeldanalyse*, 2002, Vol. 2 Issue 3.

Preiser, Wolfram – Hastall, Matthias – Donsbach, Wolfgang (2003), Zur Lage der Kommunikationswissenschaft und ihrer Fachgesellschaft. Ergebnisse der DGPK-Mitgliederbefragung 2003. *Publizistik* 48(3), 310-339.

Prommer, Elizabeth – Lünenborg, Margareth – Matthes, Jörg – Mögerle, Ursina – Wirth, Werner (2006), Die Kommunikationswissenschaft als „gendered organization“. Geschlechtsspezifische Befunde zur Situation des wissenschaftlichen Nachwuchses. *Publizistik* 51(1), 67-91.

Reitz, Tilman (2002), Der späte Sieg der instrumentellen Vernunft. Zur Universität als Standortfaktor. *Das Argument* 246, 365-73.

Wirth, Werner (2000), Wachstum bei zunehmender Unübersichtlichkeit. Institutionelle Strukturen und Ausbildungssituation in der Kommunikations- und Medienwissenschaft in Deutschland. *Medien Journal* 24(2), 36-46.